

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ІНСТИТУТУ ШЛЮБУ В СУЧАСНОМУ СІМЕЙНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

PROBLEM QUESTIONS OF INSTITUTE OF MARRIAGE IN A MODERN FAMILY LAW OF UKRAINE

Юніна М.П.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*

Настич Т.М.,

*курсант факультету підготовки фахівців
для органів досудового розслідування
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*

Стаття присвячена дослідженню основних проблемних питань інституту шлюбу в сучасному сімейному праві. У статті автори визначають найбільш актуальні проблеми, що виникають сьогодні в регулюванні шлюбних відносин, та подають можливі шляхи їх вирішення. До таких проблем автори відносять зростання популярності фактичних шлюбних відносин, а також збільшення кількості фіктивних шлюбів. Також у статті досліджується проблема легалізації одноставевих відносин в Україні та у світі.

Ключові слова: сімейне право, шлюб, сім'я, фіктивний шлюб, одноставевий шлюб, фактичний шлюб.

Статья посвящена исследованию основных проблемных вопросов института брака в современном семейном праве. В статье авторы определяют наиболее актуальные проблемы, которые возникают сегодня в регулировании брачных отношений, и возможные пути их решения. К таким проблемам авторы относят рост популярности фактических брачных отношений, а также увеличение количества фиктивных браков. Также в статье исследуется проблема легализации однополых отношений в Украине и мире.

Ключевые слова: семейное право, брак, семья, фиктивный брак, однополый брак, фактический брак.

The article is sanctified to research of basic problem questions of institute of marriage in a modern family law. In the article authors determine the most issues of the day, which arise up now in adjusting of marriage relations, and give the possible ways of their decision. To such problems authors take the increase of popularity of actual marriage relations, and also increase of amount of fictitious marriages. Also in the article the problem of legalization of unisexual relations is investigated in Ukraine and in the world.

Key words: family law, marriage, family, fictitious marriage, same-sex marriage, common-law marriage.

Постановка проблеми. Складні соціальні умови та кризові явища в сучасній економіці значно погіршили становище сім'ї в суспільстві. На жаль, це стало підставою для зміни пріоритетних інтересів молоді, знецінення інституту шлюбу, появи нових нетрадиційних форм шлюбу, збільшення кількості бездітних і кількості осіб, що проживають у так званих фактичних шлюбних відносинах без реєстрації шлюбу.

Вказані проблеми відбивають світові тенденції в сімейних відносинах і зумовлені, з одного боку, впливом і взаємодією політичних, економічних, соціально-психологічних, біологічних та інших чинників, а з іншого – є наслідком існуючої економічної кризи в Україні. Ставлення молоді до шлюбу, збільшення кількості розлучень, зниження народжуваності, поширення нетрадиційних форм шлюбів і незареєстрованих шлюбів переконливо свідчать про необхідність адаптації інституту сім'ї до нових соціально-економічних реалій.

Стан опрацювання. Темі правового регулювання шлюбних відносин присвячені праці таких науковців, як А.В. Василик, О.П. Войнаровська, О.О. Грудецька, М.М. Дякович, Я.І. Макогон, З.В. Ромовська, Ю.І. Семенов, Л.М. Баранова, В.І. Борисова та І.В. Жилінкова.

Метою статті є проведення комплексного науково-теоретичного аналізу проблемних питань інституту шлюбу за законодавством України та визначення можливих шляхів вирішення вказаних проблем.

Виклад основного матеріалу. Як вже вказувалось вище, складні соціально-економічні умови призвели до знецінення інституту шлюбу. Це ускладнило існування сім'ї в сучасному суспільстві та стало підставою для появи великої кількості проблем у правовому регулюванні шлюбів та їхньому існуванні загалом. До таких проблем варто віднести збільшення осіб, які проживають у незареєстрованих шлюбах, збільшення кількості фіктивних

шлюбів, що укладаються без мети створення сім'ї, та поширення тенденцій до легалізації нових нетрадиційних форм шлюбу – так званих одноставевих шлюбів. Вказані проблеми, на нашу думку, потребують ґрунтовного дослідження та аналізу стану їхнього правового регулювання.

Сьогодні в нашій країні досить поширеним стало поняття громадянського шлюбу. Тобто це проживання людей разом без реєстрації шлюбу – фактичний шлюб, або конкубінат. У новітній історії конкубінатом визнається тривале спільне співжиття чоловіка та жінки. Така спільність характеризується відкритістю, спільним проживанням чоловіка та жінки, спільним веденням ними господарства та відсутністю реєстрації шлюбу в органах державної влади як між цими чоловіком та жінкою, так і з іншими особами. До того ж формальних перешкод для реєстрації шлюбу в таких випадках, як правило, немає, а тривалість фактичних шлюбних відносин і характер подружніх зв'язків між їхніми учасниками не мають правового значення.

Наразі фактичні шлюбні відносини стають щораз більш популярними, адже чинне законодавство фактично зрівняло фактичний та офіційний шлюби в майнових наслідках. Так, відповідно до ст. 74 Сімейного кодексу (далі – СК) України майно, набуте особами під час спільного проживання, вважається їхньою спільною власністю і відносини щодо нього регулюються так само, як і між особами, що перебувають у шлюбі. Тобто на законодавчому рівні було усунуто одну з основних перешкод для існування фактичних шлюбних відносин (спірні питання щодо спільного майна).

Вказане підтверджується також тим, що відповідно до постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя» від 21 грудня 2007 р. № 11 за застосування ст. 74 СК, що регулює поділ

майна осіб, які проживають у фактичних шлюбних відносинах, судам необхідно враховувати, що правило зазначеної норми поширюється на випадки, коли чоловік і жінка не перебувають у будь-якому іншому шлюбі та між ними склалися усталені відносини, які притаманні подружжю [3].

Однак серед науковців не існує єдиної думки із приводу правової природи фактичного шлюбу. Наприклад, З.В. Ромовська вважає, що конкубінат – це сімейний союз чоловіка і жінки. Однак цей союз не можна вважати актом цивільного стану, зважаючи на відсутність однієї з головних ознак – реєстрації у відповідних державних органах. У зв'язку з цим особи, що перебувають у фактичних шлюбних відносинах, повинні визнаватися сім'єю, але без надання їм статусу подружжя. Саме тому таким особам на законодавчому рівні необхідно надавати права та обов'язки як для тих, які проживають однією сім'єю, а не права та обов'язки подружжя, які, на думку З.В. Ромовської, можуть бути тотожними, але виникатимуть на різних правових підставах [11, с. 55]. І.В. Жилінкова зазначає, що за своєю суттю фактичні шлюбні відносини є такими самими, як і відносини в зареєстрованому шлюбі, але без визнання їх державою [13, с. 33].

На нашу ж думку, недоцільно прирівнювати фактичні шлюбні відносини до зареєстрованих шлюбів. Зважаючи на європейські прагнення нашої держави та існуючі культурні й історичні традиції, нашій державі необхідно визнавати лише офіційно зареєстровані шлюби, як і в більшості розвинутих країн світу.

Особи, що проживають разом у фактичних шлюбних відносинах, як правило, домовляються між собою про правила спільного життя, не реєструючи вказані домовленості та не надаючи їм законної сили шляхом реєстрації шлюбу. До того ж тривалість такого спільного життя, характер подружніх зв'язків між їхніми учасниками та домовленостей між ними правового значення не мають.

Крім того, досить складним є доказування в разі потреби факту перебування у фактичних шлюбних відносинах. Адже, як правило, можливі свідки таких відносин не дуже охоче йдуть до суду для їхнього підтвердження. Навіть спільна заява осіб, що проживають у фактичних шлюбних відносинах, не є прямим доказом існування шлюбних відносин.

Щодо особистих немайнових прав, то відмінностей між зареєстрованим шлюбом і фактичними шлюбними відносинами небагато. І в першому, і в другому випадку чоловік і жінка мають рівні права на повагу до честі та гідності, на вільний вибір занять, професії, місця проживання, на свободу думки, совісті та релігії. Водночас і особи, що офіційно зареєстрували шлюб, і особи, що перебувають у фактичних шлюбних відносинах, мають право спільно розподілити між собою сімейні обов'язки та спільно вирішувати всі питання життя сім'ї. Особи, що проживають у фактичних шлюбних відносинах, так само як і особи, що зареєстрували шлюб, зобов'язані турбуватися про здоров'я, повноцінний фізичний і психологічний розвиток своїх дітей. Також такі особи несуть відповідальність один перед одним за свою поведінку, за збереження сім'ї, маючи при цьому право на особисту свободу, фізичний і духовний розвиток, на повагу до своєї індивідуальності та на отримання своїх особистих прав та інтересів. Однак право на зміну прізвища на прізвище чоловіка або дружини виникає у таких осіб після офіційної реєстрації шлюбу [9].

Що ж стосується майнових відносин, то, як було вказано вище, відповідно до ч. 1 ст. 74 Сімейного кодексу України майно, набуте особами за час спільного проживання у фактичних шлюбних відносинах, належить їм за правом спільної сумісної власності, якщо інше не встановлено письмовим договором між ними. Однак постає питання про доцільність застосування режиму спільної власності для майна, набутого подружжям під час нетривалого спільного проживання. Адже особи, які спільно проживали без реєстрації шлюбу досить велику кількість років, на-

бувають, як правило, більше спільного майна і більше схожі із законним подружжям, ніж ті особи, які проживають разом нетривалий час. Однак наразі в науковій літературі немає єдиної думки із приводу того, яка тривалість фактичних шлюбних відносин є достатньою для надання набутому під час таких відносин майну режиму спільної власності [2, с. 51–52]. На нашу думку, таким тривалим фактичним шлюбом можна вважати спільне співжиття протягом щонайменше десяти років. Отож можна зробити висновок про те, що майнові відносини осіб, які проживають у фактичних шлюбних відносинах без реєстрації шлюбу, можуть бути врегульовані нормами цивільного права про спільну власність.

Проблемні питання виникають в осіб, що проживають у фактичних шлюбних відносинах, також у спадкових відносинах. Так, до першої черги спадкування за законом за ст. 1261 Цивільного кодексу належить той із подружжя, який пережив спадкодавця. Однак вказана норма застосовується лише до спадкування осіб, що перебували в зареєстрованому шлюбі. Що стосується осіб, які перебували у фактичних шлюбних відносинах, то вони спадкують один після одного за правилами ст. 1264 Цивільного кодексу в четверту чергу, однак за умови, що вони проживали однією сім'єю не менш як п'ять років до часу відкриття спадщини. Тобто непоодинокими є випадки, коли в разі смерті одного із фактичного подружжя, на ім'я якого оформлене майно, інший може сподіватися на отримання спадщини, тільки якщо був складений заповіт на його ім'я або якщо він перебував на утриманні померлого. Досить поширеною є ситуація, коли особа, яка прожила у фактичному шлюбі з померлим тривалий час, не отримує спадщину взагалі.

На нашу думку, існування конкубінату, а тим більше прирівнювання його за наслідками до зареєстрованих шлюбів знижує «зацікавленість» осіб у реєстрації шлюбу, у такий спосіб усуваючи сенс існування шлюбу як правового інституту. Крім того, легалізація фактичного шлюбу зробить проблематичним реалізацію принципу моногамності шлюбу. Однак відсутність визначеності в цьому питанні на законодавчому рівні також породжує низку проблем, які потребують подальшого вирішення.

Резюмуючи вищевикладене, зазначимо, що легалізувати конкубінат найпростіше, але спочатку, на нашу думку, треба розібратися, що є дійсною мотивацією людей, які відмовляються від традиційних форм співжиття чоловіка і жінки.

Другим проблемним питанням, на нашу думку, є збільшення кількості фактичних шлюбів, які укладаються без наміру створення сім'ї. До того ж відсутність наміру створити сім'ю може бути як в обох осіб, що уклали фіктивний шлюб, так і в одній з них для отримання, наприклад, якихось пільг і привілеїв, що є наслідком реєстрації шлюбу [12, с. 86–87].

Підставами для визнання шлюбу фіктивним є окреме проживання подружжя, відсутність спільно набутого майна, відсутність турботи один про одного та взаємної матеріальної підтримки, не показування подружніх відносин перед третіми особами та неприховане демонстрування перед третіми особами відсутності реальних шлюбних відносин, небажання народжувати спільних дітей, підтримання статевих стосунків із третіми особами.

Право вимагати визнання шлюбу фіктивним мають особи, чий права та інтереси порушує або може порушити такий шлюб (наприклад, це може бути один із подружжя, чий шлюб може бути визнаний недійсним на підставі його фіктивності), а також особи, яким за законом надано право захищати права та інтереси інших осіб (законні представники неповнолітніх або недієздатних осіб, представники органів опіки та піклування, прокурор) [12].

Однією з найбільших проблем у визнанні фіктивного шлюбу недійсним є складність доведення фіктивності шлюбу. При цьому, очевидно, дозволяється використо-

увати для доказування цього факту засоби доказування, передбачені ст. 57 Цивільного процесуального кодексу України, а саме: пояснення сторін, третіх осіб, їхніх представників, показання свідків, речові докази, письмові докази, висновки експертів. Як показує судова практика, найчастіше доказом фіктивності шлюбу може бути нетривале спільне проживання, приховання наміру виїхати за кордон, ухилення від інтимних стосунків, підтримання інтимних відносин з іншою особою.

Отже, фіктивним є той шлюб, який подружжя уклало заради певної мети, при цьому чоловік і жінка не мають бажання жити разом, народжувати й виховувати дітей, вести господарство тощо. Зазвичай цей вид шлюбу укладається заради виїзду за кордон, отримання громадянства певної країни, махінації з грошима та в бізнесі.

Ще декілька років тому вважалося, що укладення фіктивного шлюбу є чимось новим і сучасним. Насправді люди, які укладають цей шлюб, не завжди досягають поставленої мети. Ця процедура займає багато часу та завдає значних витрат, які не завжди виправдовують ціль. Процедура розлучення також є досить затяжною та фінансово тяжкою.

Третьою не менш важливою проблемою у правовому регулюванні шлюбів є щораз більше поширення тенденцій до легалізації в нашій державі одностатевих шлюбів. Так, 22 березня 2011 р. Україна підтримала на сесії Ради ООН з прав людини в Женеві спільну заяву країн-членів ООН про необхідність припинення насильства та порушення прав людини за ознаками сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності. ООН 20 квітня 2011 р. було рекомендовано для України «здійснити правовий захист одностатевих партнерств» [8].

Як явище, одностатеві відносини існують досить давно, але в різних країнах і в різні часи про це не прийнято було говорити. Однак у сучасному світі багато країн легалізувало одностатеве партнерство, а деякі з них навіть ввели в національне законодавство норми про одностатевий шлюб, хоча й досі залишаються країни, законодавство яких передбачає кримінальне покарання за такі відносини.

Сьогодні всі країни, де одностатеві відносини не переслідуються за законом, умовно можна поділити на три групи: країни, де офіційно визнані одностатеві шлюби (першими з таких стали Нідерланди та Данія), країни, де одностатеві шлюби офіційно заборонені (таких більшість, зокрема Україна), та країни, які, не легалізуючи одностатевий шлюб, ввели реєстрацію співмешкання двох осіб однієї статі (Франція).

Україна належить наразі до тих країн, у яких одностатеві відносини не визнаються (ст. 295 Сімейного кодексу). Чинне законодавство навіть не містить визначення терміна «одностатевий шлюб». Ця позиція держави є зрозумілою та цілком прийнятною. Вона відповідає історичним традиціям і моральним засадам українського суспільства, про що наголошують деякі вітчизняні вчені. Нині йдеться про необхідність збереження інституту шлюбу загалом, адже шлюб має позитивне та стабілізуюче значення для суспільства, а останнім часом у багатьох країнах світу, і Україна тут не виняток, спостерігаються загрозливі тенденції: зменшення кількості зареєстрованих шлюбів, зростання кількості розлучень і збільшення кількості фактичних сімейних союзів.

Однак у вітчизняному суспільстві не припиняються дискусії з цього приводу. Наприклад, окремі експерти, проаналізувавши українське законодавство, дійшли висновку, що укладені за кордоном шлюби осіб однієї статі повинні визнаватися в Україні. Ст. 58 Закону Укра-

їни «Про міжнародне приватне право» передбачено, що шлюб між громадянами України, шлюб між громадянином України та іноземцем, шлюб між громадянином України та особою без громадянства, що укладений за межами України, відповідно до права іноземної держави є дійсним в Україні за умови додержання щодо громадянина України вимог Сімейного кодексу України щодо підстав недійсності шлюбу [7].

Більшість українських юристів відмовляються визнавати одностатеві шлюби, посиляючись на ч. 1 ст. 21 Сімейного кодексу. Водночас окремі фахівці намагаються захистити права сексуальних меншин, вважаючи, що правовий режим гомосексуальних пар треба чітко визначити в законодавстві.

Однак, на нашу думку, легалізація таких відносин призведе до виникнення великої кількості проблем. Наприклад, це призведе до руйнування зв'язку із традиціями, викривлення самого поняття інституту сім'ї. Зрештою, люди, які мають нетрадиційну сексуальну орієнтацію, можуть підтримувати свої стосунки й без укладання шлюбу [10, с. 296–297]. Водночас для подальшого дослідження такого явища, як одностатеві шлюби, вважаємо за необхідне дати таке визначення вказаного терміна: одностатевий шлюб – стійкий союз людей однієї статі, укладений із метою спільного проживання і створення сім'ї та визнаний як шлюб в окремих країнах.

При цьому вважаємо, що легалізація одностатевих відносин погіршить демографічну ситуацію в країні та призведе до знищення моральних цінностей у суспільстві. Аргументом проти легалізації одностатевих шлюбів можна вважати також появу проблем, що виникнуть у дітей у разі народження та виховання їх у таких сім'ях. Зокрема, такі діти можуть мати проблеми із самоідентифікацією, особливо гендерною, проблеми з розумовим і фізичним розвитком, адже на нього впливають як мати, так і батько дитини, проблеми у відносинах з однолітками, які можуть знущатись із такої дитини. Якщо природа встановила, що чоловіки і жінки повинні створювати сім'ю та народжувати дітей, то непотрібно змінювати й порушувати цю природну властивість. Невиконання жінками і чоловіками функцій, покладених на них природою, призведе, врешті-решт, до загибелі людства.

Висновки. Отже, складність сучасних соціально-економічних умов призвела до виникнення проблем у правовому регулюванні шлюбних відносин і зокрема до появи нових моделей шлюбних союзів, серед яких можна назвати фактичний шлюб, фіктивний шлюб, гостьовий шлюб та інші моделі. Також потребує вирішення питання щодо легалізації одностатевих шлюбних відносин і прирівнювання їх до звичайних шлюбів, що, на нашу думку, є сучасним і не відповідає історичним традиціям і моральним засадам українського суспільства.

До можливих шляхів удосконалення правового регулювання шлюбних відносин у сімейному праві України, які спрямовані на зміцнення сімейних відносин і зменшення кількості розлучень, можна віднести, на нашу думку, внесення таких змін у чинне законодавство: запровадження обов'язкового медичного обстеження майбутніх чоловіка і жінки для народження ними здорових дітей; посилення морального виховання дітей шкільного віку в навчальних закладах, аби вони розуміли всю серйозність такого вчинку, як укладення шлюбу; збільшення строку, який надається особам, що бажають укласти шлюб, від подання заяви про укладення шлюбу до реєстрації шлюбу, надаючи більше часу майбутньому подружжю для обмірковування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. 15 причин, чому суспільство не повинно легалізувати одностатеві «шлюби». URL: <http://credo.pro/2012/04/61638> (дата звернення: 15.03.2018).
2. Василик А.В. Майнові відносини у фактичному шлюбі. Сучасна цивілістика: тези наукових робіт учасників V Міжнародної цивілістичної наукової конференції студентів та аспірантів (м. Одеса, 31 березня – 1 квітня 2010 р.). У 2 кн. Кн. 1. Одеса: Фенікс, 2010. С. 49–51.
3. Войнаровська О.П. Поняття та правові наслідки конкубітату. Юридичний журнал. 2009. № 2. С. 12.
4. Грудецька О.О. Фіктивний шлюб. Сучасна цивілістика: тези наукових робіт учасників V Міжнародної цивілістичної наукової конференції студентів та аспірантів (м. Одеса, 31 березня – 1 квітня 2010 р.). У 2 кн. Кн. 1. Одеса: Фенікс, 2010. С. 53–55.
5. Драгневич Л.Ю. Конкубітат у Сімейному праві України. Юридическая практика. 2004. №4. С. 21–22.
6. Дякович М.М. Сімейне право: навч. посібник. К.: Правова єдність, 2009. 512 с.
7. Експерт: В Україні можливі одностатеві шлюби. URL: <http://human-rights.unian.net/ukr/detail/193288>. (дата звернення: 15.03.2018).
8. Електронна петиція щодо легалізації одностатевих шлюбів. URL: <https://petition.president.gov.ua/petition/624>. (дата звернення: 15.03.2018).
9. Злотник І.В. Юридичні особливості фактичних шлюбних відносин. Юридичний журнал. 2004. № 10. С. 36–40.
10. Макогон Я.І. Проблема інституалізації одностатевих шлюбів в Україні. Сучасна цивілістика: тези наукових робіт учасників V Міжнародної цивілістичної наукової конференції студентів та аспірантів (м. Одеса, 31 березня – 1 квітня 2010 р.). У 2 кн. Кн. 1. Одеса: Фенікс, 2010. 610 с.
11. Ромовська З.В. Сімейний кодекс України: наук.-практ. коментар. 3-є вид., перероб. і доп. Київ: Правова єдність, 2009. 432 с.
12. Семенов Ю.И. Происхождение брака и семьи. Москва: Мысль, 1974. 309 с.
13. Баранова Л.М., Борисова В.І., Жилінкова І.В. та ін. Сімейне право України: підручник / за заг. ред. В.І. Борисової та І.В. Жилінкової. Київ: Юрінком Інтер, 2004. 264 с.